

Юрій Сергійович Москаленко

СТАРОВИННА ПЛОЩА

опубліковано:

Під прапором Леніна (Ніжин). – 1980. – 29 серпня. – С. 3-4.

Якщо поглянути на план старого Ніжина, а потім піти вулицями та відшукати межі його, то вимальовується своєрідна забудова міста, яке складалося як оборонне укріплення.

З півночі та сходу місто підковою огинала річка Остер, створюючи природню оборону, підсилена земляними укріпленнями. Вся територія міста була зовні обведена високим земляним валом, перед яким з півдня та з заходу тягнувся широкий, у чотирнадцять метрів і завглибшки в два метри рів, упираючись своїми кінцями на сході та на півночі в річку Остер.

У східній частині міста знаходилась цитадель з бастіонами та земляними укріпленнями.

Межі навколишнього старого міста можна встановити по залишках оборонних споруд. Добре проглядаються з набережної Остра залишки північного валу в районі першої школи, вулиці Луначарського та швейної фабрики. Вали цитаделі йдуть від ресторану “Полісся” понад річкою до перехрестя вулиці Подвойського з Інтернаціональною.

Межі цитаделі – це вул. Подвойського, площа 50-річчя Жовтня, вул. Червоних Партизанів та з півночі – берег Остра. Центральну частину цього укріплення нині складає територія міського базару, який раніше був за межами цитаделі, а потім пересунувся на вільну площу після її ліквідації, та Замкова церква з розташованими поблизу порохомими погребамми, як залишками споруд колишньої цитаделі.

Дещо пізніше, коли місто поступово почало виходити за свої межі, з північного боку на правому березі Остра виникло Нове місто, теж обнесене земляним валом з глибоким ровом перед ним. Межі нового міста проходили півколом від Остра до площі інституту, Чернігівської вулиці, далі праворуч вул. Редькінської, перетнувши вул. Червоних Партизанів, півколом по вул. Березанській до Остра. Місцями цей вал та рів видно й тепер.

Крім нього навколо міста у різних кінцях виникали нові поселення – передмістя, які, поступово розростаючись, майже кільцем охоплювали старе місто. У XVIII ст. вони вже становили його складову, хоч назви їх ще в обіході серед населення і в наш час – Овдіївка, Магерки, Вороб’ївка, Мигалівка, Лихокутівка, Ковалівка, Бабичівка.

Відомо, що вони під такими назвами існували вже на початку XVII ст.

Центральну частину міста становила велика площа, більша частина якої у другій половині XIX ст. була перетворена в сквер, що вже в наш час став носити ім’я М.В. Гоголя, оскільки тут споруджено пам’ятник великому письменнику.

Від площі у різних напрямках відходять щільно розташовані та густо забудовані вулиці. Пояснюється така забудова обмеженістю території старого міста.

У східній частині площі височить Миколаївський собор, чудовий пам’ятник архітектури XVII ст. Від нього площа одержала назву Соборної.

Соборна церква, або собор, існував здавнини. Він служив не лише культовій справі. У соборі та біля нього відзначалися урочисті події і свята, з його паперті оголошувались гетьманські універсали та царські укази. Звідси, з площі направлялись у бойові

походи козацькі полки. Тут їх зустрічали ніжинці після повернення додому. Та і сама побудова собору пов'язана з козацькою славою.

Точна дата його спорудження невідома. Вік будови встановлюється приблизно по документах та на основі тих дарів церковної утварі, які виготовлялись собору і написів про час їх подарування. На одному з них була викарбувана дата 1606 р., на другому 1658 р. В описі міста за 1766 р. собор уже на той час названий “старовинною кам'яною церквою”, що стверджує її давнину. Відомо також, що до кам'яної споруди на цьому ж місці стояв дерев'яний собор.

У січні 1654 р. на Соборній площі ніжинці зустрічали делегацію на чолі з боярином Бутурліним, яка прибула до міста для прийняття присяги на вірність Московській державі, з якою воз'єдналась Україна. Делегацію зустрічали за межами міста. Коли посольство з'явилося на площі, в цитаделі за собором урочисто пролунали гарматні залпи. Прийняття присяги вилилось у всенародне свято.

З цієї площі згодом вирушив у похід ніжинський козацький полк, який у складі двадцятитисячного козацького загону на чолі з наказним гетьманом Іваном Золотаренком разом з російськими військами вів боротьбу з поляками, звільняючи міста Білорусії від шляхетського панування. Собор зараз реставрується.

Величною спорудою початку XVIII ст. є Благовіщенський монастир. На всю довжину площі з північного боку простягнулися його будівлі. Сюди на площу виходить комплекс торгових рядів та старовинна церква Петра і Павла.

Посеред торгового комплексу розташовано головний вхід до монастиря та Благовіщенського собору, основної його споруди. Головний вхід зроблено проти південних дверей церкви (зараз магазин сільгосппродуктів). Вхід мав подвійну металеву браму – одну з вул. Гоголя, другу – з території монастиря.

Благовіщенський собор, закладений у 1702 р., будувався протягом 14 років. Після Полтавської битви та закінчення будівництва у 1716 р. він урочисто проголошуються пам'ятником перемоги над шведськими загарбниками під Полтавою. При ньому засновується монастир.

Майже всі будівлі комплексу Благовіщенського монастиря збереглися до нашого часу. Не збереглася дзвіниця, яка була невеликою одноярусною спорудою над самим приміщенням теплої церкви, яке тепер займає ательє індпошиву. Цікавим є те, що на дзвіниці для “користі місту” був установлений “бойовий годинник” або куранти.

Головна споруда цього комплексу – соборна церква – частково реставрована, що збереже пам'ятник архітектури від дальшого руйнування.

На західній та південній частинах площі містився ряд цивільних споруд XVIII ст. Дві з них з західного боку ще збереглися до нашого часу: це нинішнє приміщення редакції газети та частина будівлі поруч з нею.

Ніжин, на відміну від інших міст, особливо у XVIII ст. мав велику кількість кам'яних цивільних будинків. За даними на 1782 р. їх налічувалось 30 та, крім того, ще існували 33 кам'яні торгові лавки. Серед останніх – торговий комплекс монастиря, який використовується за призначенням і в наш час, та торгові ряди на схід за Миколаївським собором, що знаходились на колишній торговій площі (тепер 50-річчя Жовтня). Їх займає для своїх потреб Будинки культури.

Як уже зазначалось раніше, у шістдесятих роках XIX ст. дві третини Соборної площі з західного її боку було перетворено у сквер, що прикрасило місто, збільшивши його зелене вбрання. Сама площа у зменшених розмірах існувала до середини 30-х

років нинішнього століття, не виходячи за межі вул. Леніна та Поштової вулиці, а потім була засаджена деревами та приєднана до скверу.

Відзначаючи прогресивну літературну діяльність і талант великого письменника та шануючи його пам'ять, ніжинці спорудили у центрі молодого скверу пам'ятник М.В. Гоголю. Сталася ця урочиста подія у 1881 р. Автором пам'ятника є скульптор П.П. Забіла, племінник В.М. Забіли, українського письменника, з яким навчався М.В. Гоголь у Гімназії вищих наук.

У роки громадянської війни точилася жорстока класова боротьба по всій країні. На західній частині Гоголівського скверу поховані працівники радянської міліції, які героїчно загинули у нерівному бою з махнівською бандою під с. Дорогінкою. На їх братській могилі споруджено новий пам'ятник.

На вул. Батьюка, що з півдня межує з Гоголівським сквером, навпроти вул. Луначарського і затишного саду стояв невеликий дерев'яний будинок. У ньому пройшли дитячі роки двічі Героя Соціалістичної Праці академіка С.П. Корольова, Головного конструктора радянських космічних ракет, які вивели в космос перші у світі штучні супутники землі та космічні кораблі з людиною на борту.

На жаль, будинок, де жив дід С.П. Корольова і де пройшло вісім років життя майбутнього конструктора, не зберігся. Але добре відоме місце його розташування. На цьому місці по вул. Батьюка бажано було б встановити меморіальну дошку, а в краєзнавчому музеї у куточку С.П. Корольова, розмістити макет будинку, пов'язаного з ім'ям творця космічної техніки.

Хотілось би в краєзнавчому музеї бачити і макет старого міста або панорамне його зображення. В минулому місто розрослося головним чином на захід вздовж річки Остер, внаслідок чого передмістя Овдіївка злилося з містом і центр перемістився до Київського шляху (тепер вул. Шевченка), де виникла нова площа, що в наш час носить ім'я В.І. Леніна.

Ще на початку XIX століття місто з півночі закінчувалось в межах бульвару на вул. Шевченка. З проведенням залізниці у 1868 р. поступово забудова його йшла в напрямку до вокзалу, який фактично знаходився серед поля. Особливо інтенсивно цей район забудовується після Великої Вітчизняної війни. Зараз межа Ніжина перекинулася на кілька кілометрів і з півночі проходить недалеко від с. Хвилівки.

За роки радянської влади зросли райони забудови Ніжина на значній території в усіх напрямках від його старих меж, а колишня площа залишилась пам'ятником далекого минулого.

Юрій Сергійович Москаленко

З ЧАСІВ МИНУЛИХ

опубліковано:

Під прапором Леніна (Ніжин). – 1981. – 4 квітня. – С. 4.

Ми звикли до чітких адрес, де вказані вулиці, будинок, квартира і прізвище того, кому адресовано листа або подані відомості про місце проживання певної особи. А чи завжди було так?

Ось як у кінці XVIII ст. у купчій визначалось місце знаходження будівель і ділянки землі, що продавались у Ніжині іншому власнику: "... в верхнем городе лежащие, за Киевскою брамою, за кляштором, на форштадте Овдеевкой именуемом, по дороге к